

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Article Criticism / Makale Eleştirisi

“Batı’nın Kavramlarıyla Müslümanca Din Felsefesi Yapmanın İmkânı” Başlıklı Makaleye İtiraz

Criticism of the Article Titled “The Possibility of Making a Muslim Philosophy of Religion with the Concepts of the West”

İbrahim Yıldız*

Abstract: In Turkey, where the philosophy of religion is still a relatively new academic field, there are different approaches regarding the fundamental principles that should guide its development. It has been claimed that to conduct a Muslim philosophy of religion, it is necessary to stay away from the concepts that are the product of the intellectual pursuit of Western thought. This claim, which is put forward by Hasan Er, is justified by the thought that some of the basic concepts that emerged in the philosophy of religion in the West are a product of the West’s confrontation with the Christian medieval thought, and therefore, they do not comply with the basic Islamic principles. The judgment that the philosophy of religion in the West arose based on Christianity seems acceptable. From this point of view, since the belief system of Christianity is very different from Islam, it has been argued that the concepts used in the philosophy of religion in the West should not be associated with Islam. Three concepts are especially claimed to be avoided here. These are deism, atheism, and theism. This claim triggers an important debate in philosophy of religion. This is whether there can be a philosophy of religion specific to a particular religion. In this study, the claims briefly described above will be discussed. While doing this, the claims put forward will be subjected to an analytical evaluation. As a result, it will be discussed that the concepts should be considered not only with the meanings they first appeared but also with the meanings they acquired in the process. On the other hand, if it is not possible to make a Muslim philosophy of religion with Western concepts, then it will be taken into consideration that it is necessary to ask “How Muslim is the philosophy of religion?”

Structured Abstract: In Turkey, where the philosophy of religion is still a relatively new academic field, there are different approaches regarding the fundamental principles that should guide its development. One of these approaches is that a Muslim philosophy of religion should be conducted. According to this approach, to conduct a Muslim philosophy of religion, it is necessary to stay away from the concepts that are the product of the intellectual pursuit of Western thought. This claim is justified by the thought that some of the basic concepts that emerged in the philosophy of religion in the West are a product of the West’s confrontation with the Christian medieval thought, and therefore, they do not comply with the basic Islamic principles. The judgment that the philosophy of religion in the West arose based on Christianity seems acceptable. From this point of view, since the belief system of Christianity is very different from Islam, it has been argued that the concepts used in the philosophy of religion in the West should not be associated with Islam. Three concepts are

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Bilim Dalı,

Assist. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Department of Philosophy of Religion

ORCID 0000-0003-3139-2169

i.yildiz@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atf: Yıldız, İ. (2024). “Batı’nın kavramlarıyla Müslümanca din felsefesi yapmanın imkânı” başlıklı makaleye itiraz. *Turkish Studies - Religion*, 19(1), 183-192. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73516>

Received/Geliş: 08/October/Ekim 2023

Accepted/Kabul: 20 March/Mart 2024

Published/Yayın: 25 March/Mart 2024

especially claimed to be avoided here. The first of these is deism. It is argued that deism emerged as a stance against medieval Christian hegemony and is meaningful in this respect. Based on the assumption that problems in Christianity are not found in Islam, it has been argued that deism should not be accepted as a concept against Islam and therefore as a criticism of Islam. The other concept that is claimed to be avoided for the sake of making a Muslim philosophy of religion is atheism. Here, only Marx, Nietzsche, and Heidegger's thoughts on religion are considered, and atheism is reduced to the criticisms of the three philosophers, and anti-Christianity. In response to these claims, considering the evolving connotations of deism and atheism, one could argue that they not only criticize Christianity but also encompass other religions as their targets. The last concept presented as an obstacle to making a Muslim philosophy of religion is theism. It has been argued that theism emerged as a product of the rationalization process of the basic belief principles of Christianity against the criticisms, so this concept is unique to Western thought. All these claims were put forward in the article "The Possibility of Making a Muslim Philosophy of Religion with the Concepts of the West: How Possible is it to Relate the Concepts of Theism, Atheism and Deism to Islamic Thought?" written by Hasan Er, arguing that it is not possible to construct a genuinely Muslim philosophy of religion using specific concepts rooted in Western thought, and emphasizing the necessity to avoid terms such as theism, atheism, and deism. This claim triggers an important debate in philosophy of religion. This is whether there can be a philosophy of religion specific to a particular religion. In this study, the claims briefly described above will be discussed. While doing this, the claims put forward will be subjected to an analytical evaluation. In order to better understand the claims presented in the article, direct quotations will be used from time to time and a comparative analysis will be made on the relevant claims on the basis of studies conducted in the field in Turkey. In this evaluation process, not only the meanings of the mentioned concepts will be limited to the meanings in which they first emerged, but also the meanings they have acquired over the process will be taken into account. Thus, it will be determined what kind of references and drawbacks the concepts in question may contain towards Islamic thought. While making an assessment of the importance of the claims put forward in the article, the difficulties and possible drawbacks of making a Muslim philosophy of religion will be examined, taking into account the basic principles of philosophy of religion. From this point of view, it will be questioned whether it is possible to make a Muslim philosophy of religion with Western concepts, and if not, it will be emphasized that it is necessary to question "How Muslim is the philosophy of religion?" In the final analysis, the philosophy of religion is a Western-based concept that was first used by Hegel. Therefore, it can be said that the argument that it is necessary to avoid Western concepts to make a Muslim philosophy of religion can lead us to the conclusion that this intellectual pursuit can be a Apologetic Kalam rather than a philosophy of religion. As a result, this article will present a new approach to what kind of philosophy of religion should be conducted in our country and the possible drawbacks of this approach will be examined.

Keywords: Philosophy of Religion, Islam, Western Concepts, Deism, Atheism, Theism.

Öz: Türkiye'de henüz yeni bir bilim dalı olan din felsefesinin hangi temel ilkeler doğrultusunda yapılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlardan biri, Müslümanca bir din felsefesi oluşturulması gerektiği yönündedir. Bu yaklaşıma göre Batı'nın entelektüel uğraşının ürünü olan kavramlardan uzak durulmalıdır. Hasan Er tarafından ileri sürülen bu iddia, Batı'da din felsefesi yapılırken ortaya çıkan bazı temel kavramların Batı'nın Hristiyan Orta Çağ düşüncesiyle hesaplaşmasının bir ürünü olduğu, dolayısıyla temel İslami esaslara uygun olmayacağı düşüncesiyle gerekçelendirilmektedir. Batı'daki din felsefesinin Hristiyanlık temelinde neşet ettiği yargısı kabul edilebilir görünmektedir. Buradan hareketle Hristiyanlığın inanç sisteminin İslam'dan çok farklı olduğu gerçeği temelinde Batı'da din felsefesi yapılırken kullanılan kavramların da İslam ile ilişkilendirilmemesi gerektiği savunulmuştur. Burada özellikle uzak durulması gerektiği iddia edilen üç kavram bulunmaktadır. Bunlar deizm, ateizm ve makalesinin ana temasını oluşturan teizmdir. Bu iddia din felsefesi alanında önemli bir tartışmayı tetiklemektedir. Bu tartışma da belli bir dine özgü bir din felsefesinin olup olamayacağıdır. Makalemizde, yukarıda özetlenen iddialar detaylı bir şekilde ele alınacak ve din felsefesi açısından tartışmanın önemine ışık tutmak amacıyla analitik bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sonuç olarak kavramların sadece ilk ortaya çıktıkları anlamlarla değil, süreç içinde kazandıkları anlamlarla da ele alınması gerektiği tartışılacaktır. Öte yandan Batı kavramlarıyla Müslümanca bir din felsefesi yapmanın mümkün olup olmadığı sorgulanacak ve eğer mümkün değilse, sonuç olarak din felsefesinin de Müslümanca olmayacağı dikkate sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, İslam, Batı Kavramları, Deizm, Ateizm, Teizm.

Giriş

Nasıl bir din felsefesi yapılması gerektiği noktasında fikir birliği yoktur. Hristiyan din felsefecilerinin belli başlı konuları savunmacı bir refleks ile ele almalarına, diğer bir ifadeyle din felsefesi yerine dini felsefe yapmalarına benzer olarak ülkemizde de Müslüman din felsefecileri kimi konuları aynı yöntemle ele alabilmektedir. Ancak bu süreçte ülkemizde Müslümanca bir din felsefesinin yapılması gerektiği de ileri sürülmüştür. Bu yönde bir din felsefesi yapabilmek için de deizm, ateizm ve teizm gibi Batı kaynaklı kavramlardan ziyade İslami terimlerin kullanılması gerektiği savunulmuştur. Kavramların Batı’daki tartışma ortamında ortaya çıktığı, bu sebeple oraya özgü olduğu düşüncesi temelinde İslam ile ilişkilendirilmemesi gerektiği tartışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle adı geçen kavramlara dair yapılan tahliller eleştirilecek, daha sonra Müslümanca bir din felsefesi mefhumu ele alınarak iddia edilen türde bir din felsefesinin imkânı tartışılacaktır. Bu yapılırken Hasan Er tarafından kaleme alınan “Batı’nın Kavramlarıyla Müslümanca Din Felsefesi Yapmanın İmkânı: Teizm, Ateizm ve Deizm Kavramlarını İslam Düşüncesiyle İlişkilendirmek Ne Kadar Mümkün?” isimli çalışma değerlendirme konusu yapılacak ve bu çalışmanın temel iddiaları cevaplandırılacaktır. Adı geçen makalede sunulan iddialar belli bir dine özgü bir din felsefesinin mümkün olup olmadığı noktasında önemli bir tartışmaya yol açmaktadır. Bu çalışma adı geçen makalenin özellikle deizm, ateizm ve teizm kavramlarının İslam ile ilişkilendirilemeyeceği yönündeki iddialarını betimleyecek ve söz konusu iddiaları analitik bir değerlendirmeye tabi tutacaktır.

Müslümanca Bir Din Felsefesi Yapmaya Engel Olduğu İddia Edilen Kavramlar

Deizm

Adı geçen çalışmanın temel iddiası deizm, ateizm ve teizm gibi kavramların Batı kaynaklı olduğu ve bunların ortaya çıkmasında Batı’daki olay ve olguların etkili oldukları dolayısıyla söz konusu kavramların İslam ile ilişkilendirilmemesi gerektiğidir. (Er, 2022, s. 975) Çalışmada değerlendirilen ilk kavram deizmdir. Deizmin Orta Çağ kilise hegemonyasına karşı bir sığınak olduğu doğru bir tespit olarak görülebilir. Ancak bu tespit temelinde kavramın süreç içerisinde kazandığı anlamın İslam’a karşıt bir tutum sergileyemeyeceği iddiası tartışmalıdır.¹

Orta Çağın din algısına (kiliseye) bir başkaldırı olarak ortaya çıkmış olduğu kabul edilse dahi deizmin bir düşünce yapısı olarak değerlendirilmesi ve temel iddialarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bunun için deizmi bir düşünce yapısı olarak tanımlamak gerekmektedir. Ancak Er, herhangi bir tanım sunmadan kavramın, sadece ortaya çıkış sürecini dikkate alarak, İslam ile ilişkilendirilmesini reddetmektedir. Netice olarak Er, deizmi sadece Hristiyanlık karşıtlığına indirgemekte ve bir tanrı tasavvuru olarak temel iddialarını dikkate almaksızın hüküm vermektedir.

Deizmin Orta Çağ Hristiyanlığının yanlış uygulamalarına ve teslis inancı, asli günah meselesi, Hz. İsa’nın insanların günahlarına kefarete olarak çarmıha gerilmesi gibi gizem içeren inanç esaslarına karşı ortaya çıktığı ve Hristiyanlıkta bulunan söz konusu inanç esasları ve kilisenin uygulamalarının İslam geleneğinde bulunmadığı düşüncesi kabul edilebilir. Ancak Er, deizmin sadece sınırlı bir anlamına yer vermektedir. Buna karşılık deizm sadece kiliseye karşı değil, kurumsal din yapısına karşı çıkmıştır; ancak Hristiyanlık ile karşılaşması büyük ses getirmiştir. Buna karşılık Batı’daki deizm tartışmaları Aydınlanmadan daha öncedir ve deizmin Aristoteles ile başladığı da bir yere kadar savunulabilir. Ancak yine de ilk ortaya çıktığında sadece Hristiyanlığa bir başkaldırı olduğu kabul edilse dahi deizmin tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlam ve bu anlamın İslam

¹ Yukarıdaki iddiaya karşılık İslam Felsefesi tarihine baktığımızda İbn Sina; Aristo’nun ve Platon’un kavramlarıyla felsefe yapmaktadır. Ancak ele aldığı konuları İslam düşüncesi çerçevesinde oldukça iyi bir kavramsallaştırmayla değerlendirmektedir. Bu durumda “Platon ve Aristo’nun kavramlarıyla düşüncelerini ifade ettiği için İbn Sina yanlış mı yaptı?” sorusunu sormak gerekecektir ki bu soruya olumsuz bir cevap vermek için birçok makul gerekçe ileri sürülebilir. Örnek çalışmalar için bk. (Gülaçar, 2022; Kaya, 2011; Yalçıntaş, 2021, 2023)

açısından ne ifade ettiği elbette önemli bir tartışma konusudur. Son tahlilde günümüzde deizm için “varlığı akılla bilinen ve evrene müdahale etmeyen Tanrı anlayışı”, (Arıcan, 2021, s. 63; Aytepe, 2017, s. 114; Korlaelçi, 2018, s. 5; Çevik vd. 2023, s.10) “...Tanrı'nın varlığını ve âlemin faili olduğunu kabul etmekle birlikte, varlığının ve nihai hakikatinin akıl ile bilinebileceğini, Tanrı'nın âleme müdahale etmediğini, dolayısıyla da peygamberliğe ve vahye ihtiyaç olmadığını ileri süren felsefi düşünce...” (Az, 2019, s. 69) gibi tanımlar sunulmuştur. Bu tanımlar doğrultusunda deizmin İslam'ın temel inanç esaslarına aykırı olduğu açıktır. Dolayısıyla özelden Hristiyanlığa karşı ortaya çıkmış olduğu kabul edilse de düşünce yapısı itibarıyla İslam'la uyumlu olmadığı ve İslam'a karşı bir düşünce yapısını temsil ettiği savunulabilir. Kaldı ki Batı'dakinden çok önceleri İslam felsefesi tarihinde deistlere rastlanabilir. Örneğin, Ebû Bekir er-Râzî'nin görüşleri kimi düşünürlerce deizm olarak tanımlanır. Ayrıca geçmişinde Müslüman olduğu halde sonrasında deist olduğunu iddia edenler mevcuttur. Hatta Müslüman deistler tabiri dahi sıkça kullanılır hale gelmiştir. Son dönemlerinde bir Tanrı'nın varlığını kabul eden Antony Flew, deist olduğunu bildirmesine karşılık Hristiyanlığa derin bir muhabbet duyduğunu ancak İslam'a tam tersi hisler beslediğini belirtmiştir. (Yıldız, 2022, ss. 638-641) Neticede deizm İslam'ın vahiy, peygamberlik ve mucize gibi temel inanç esaslarına aykırı bir Tanrı tasavvuru olarak tasvir edilmektedir. Dolayısıyla deizmin İslam'a dair menfi referanslar içerdiği açıktır.

Deistin itirazının vahyin, peygamberliğin, mucizenin, kısaca Tanrı'nın âleme müdahalesinin imkânına yönelik olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu meselelerin sadece Hristiyan teolojisini ilgilendiren meseleler olmadığı açıktır. Vahyin imkânı, Tanrı-âlem ilişkisi gibi meseleler deizmin ortaya çıktığı tarihsel koşullardan bağımsız olarak da bir tartışma değerine sahiptir. Sözgelimi, bir çelişkinin doğru olamayacağı (teslis gibi) veya Tanrı'nın bir çelişkiyi vahyedemeyeceği noktasında bir Müslüman deistin düşüncelerine katılıp Hristiyan'a karşı çıkabilir. Ancak bu durum deistin Tanrı'nın âleme vahiyle veya başka türlü müdahale edemeyeceği veya bunun mümkün olmadığı şeklindeki deistin düşüncelerini Müslümanın onaylayacağı anlamına gelmez. İçeriksel olarak vahyin neliği noktasında İslam ve Hristiyanlık arasında ciddi birtakım farklılıklar olsa da deizmin Tanrı'nın âleme müdahalesini reddetmesi noktasında İslam vahyinin muaf olduğu da öne sürülemez. Nihayetinde deizm bir görüş olarak ortaya çıktığında Hristiyanlığın tarihsel vahiy anlayışına birtakım hücumlarda bulunsa da asıl mesele Tanrı'nın âleme herhangi bir tür müdahalesinin imkanının kategorik olarak reddedilmesidir.

Ateizm

Müslümanca bir din felsefesi yapmanın önünde bir engel olarak Er'in sunduğu diğer kavram ateizmdir. Ateizm kavramı da Batı kaynaklı bir kavram olarak sunulmakta ve belirli düşünürlerin Hristiyanlık karşıtı söylemlerinden hareketle sadece Hristiyanlığa karşı bir tutum olarak lanse edilmektedir. Karl Marx, Nietzsche ve Heidegger gibi düşünürlerin din eleştirilerinin Orta Çağ dini düşüncesine bir karşıtlık olarak anlaşılması gerektiğini ve bunların bütün dinlerin reddi olarak düşünülmemeyeceğini ifade eder. (Er, 2022, ss. 976-977) Buradan hareketle aşağıdaki söylemde bulunur:

Bu söylemleri kendi konjonktürel şartlarından soyutlayıp, İslami sosyalizm gibi bir kavram üretmek ya da komünizmi doğrudan bir din düşmanlığı olarak tanımlamak konuyu kendi anlam bütünlüğünden uzaklaştırarak başka boyutlara taşımak olacaktır.² (Er, 2022, s. 976)

² Yukarıdaki alıntı temel alındığında ortaya çıkan her bir fikrin, düşünce yapısının, inancın sadece ortaya çıktığı yerde kalması gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu durumda İslam'ın da kendi konjonktürel şartları dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmez mi? Aynı mantıktan hareket edecek olursak örn. Gök Tanrı'ya inanan Türkler, “bu din Arap yarınmasında ortaya çıktı, ortaya çıkalı da 2 yüzyıl geçti, İslam'ı kendi konjonktürel şartlarında değerlendirelim ve biz Müslüman olmayalım” demeleri gerekirdi. Ancak bu sağduyuya aykırıdır.

Marx, Nietzsche ve Heidegger’in eleştirilerini onların çalışmalarında Hristiyanlığa daha fazla referansta bulunmaları dolayısıyla sadece Hristiyanlık karşıtlığına indirgemek mümkün olsa da buradan hareketle ateizmi sadece “Batı düşüncesinin dini geçmişiyle giriştiği hesaplaşma sonucu” (Er, 2022, s. 982) ortaya çıktığını ve bundan ibaret olduğunu iddia etmek doğru bir tahlil gibi görünmemektedir. Yukarıdaki alıntıda bir ateizm tanımının olmadığı görülmektedir. Sosyalizm ve komünizmi ateizmle özdeşleştirmek de oldukça yanlıştır. Elbette Hristiyanlığa karşı ileri sürülen bazı argümanların inanç esaslarındaki farklılıklar dolayısıyla diğer dinler için geçerli olmayacaktır. Nitekim bir Müslüman da Hristiyanlıktaki bazı öğretilere dair eleştiriler yazabilmektedir. Ancak Marx, Nietzsche ve Heidegger’in eleştirilerinin sadece Hristiyanlığı hedef aldığı kabul edilse de ateizm bu üç düşünürden ibaret değildir. Çünkü doğrudan İslam’ı hedef alan ateistler de bulunmaktadır. (Ercik, 2018, s. 695) Dolayısıyla deizmde olduğu gibi burada da öncelikle ateizmin ne olduğu betimlenmeli ve bu temel üzere ateizmin İslam ile ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği tartışılmalıdır. Ateizm; her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi³ bir varlığa olan inancı ret veya “Allah’ın varlığını inkâr eden felsefi görüş” (Çoşkun, 2018, s. 13) şeklinde de tanımlanmıştır.⁴ Bir kavram olarak bu şekilde betimlendiğinde İslam’a aykırı olması dolayısıyla ateizmin aslında İslam’ı hedef almadığı ve bu sebeple İslam ile ilişkilendirilemeyeceği iddiası doğru görünmemektedir. Her ne kadar ateizm ateist olan düşünürler açısından ele alınabilse de bu durum bir görüş olarak ateizmin birtakım mantıksal ve metafiziksel içerikten yoksun olduğu ve bir doğruluk iddiasının bulunmadığı sonucuna götürmemelidir. Ateistin inanmadığı veya inkâr ettiği Tanrı’nın klasik teistik düşüncede ve özelde İslam teolojisinde var olduğu öne sürülen zâtî, aşkın, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak anlamda iyi, yaratıcı Tanrı olmadığını öne sürmek oldukça güçtür.⁵

Türkiye’de ateizme yönelim söz konusudur. (Özarlan, 2019, ss. 1012-1024) Gençlerimiz ateizme yönelirken ya bu Batı kaynaklı bir kavram ve İslam ile ilişkilendirilemez demek problemi çözüyor mu? Bu durumda ateizmden kastın ne olduğu önemlidir. Herhangi bir dine inanmamak olarak ele alındığında ateizmin asıl hedefinin Hristiyanlık olduğu ve İslam’ı hedef almadığı düşüncesi makul görünmemektedir.⁶

Teizm

Teizm kavramına gelince Er, teizmi Descartes, Leibniz ve Kant’ın Tanrı düşüncelerini temel alarak dini inancı sadece rasyonel bir zemine oturtma olarak görür.⁷ Er, teizm kavramını Modern Batı düşüncesi içinde ortaya çıkan din anlayışı anlamında kullanır. (Er, 2022, s. 978) Teizm bir kavram olarak bu şekilde tanımlandığında Müslüman düşünürlerin İslam’ı teizm ile özdeşleştirmesi mümkün görünmemektedir. Ancak yukarıdaki tanım gerçekten de teizmin ne anlama geldiğini ifade etmekte midir? Diğer ifadeyle Er, gerçekten de teizmi betimleyebilmiş midir? Teizmin barındırdığı anlamı belirtmeden, kavramın sadece Batı kaynaklı olması sebebiyle, Batı dünyasının din anlayışının bir yansıması olarak görmek kanaatimizce doğru görünmemektedir. Burada ilk yapılması gereken teizmin bir kavram olarak ne anlam ifade ettiğini sahih bir şekilde tanımlamak olmalıdır. Daha sonra kavramın İslam düşüncesi ile uyumlu olup olmadığı tartışılabilir.

³ Buna karşılık Er Allah’a dair bir indirgemenin kaçınmak adına O’na varlık denmesinin dahi uygun olmayabileceğini ileri sürmektedir. (Er, 2022, s. 980) Bu da Allah’a her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi gibi sıfatların atfedilip veya edilemeyeceği tartışmasını gündeme getirmektedir. İslam düşünce geleneğinde İlahi basitliği savunanlar olduğu gibi Allah’a sıfat atfetmede bir sakınca olmadığına dair fikirler de bulunmaktadır. Buradan hareketle Allah’ın belirli sıfatları olduğu iddiasında İslam düşünce geleneği açısından bir problem söz konusu olmayacağını söylemek mümkündür.

⁴ Ateizmin kavramsal çözümlemesini ve ateistik argümantasyonun temel yapısını ele alan kapsamlı bir çalışma için bk. (Ağca, 2022)

⁵ Nitekim ateizmle ilgili yazılan eserlere baktığımızda tartışmanın tarihsel bağlamdan ziyade teizmin doğruluk iddiaları ve temel Tanrı tasavvuruna yönelik olduğunu görürüz. Bk. (Mackie, 1983; Martin, 1990)

⁶ Bütün iddialarına karşılık Er yine de dine karşı olması hasebiyle Deizm ve Ateizme karşı dinlerin olumsuz bir duruş sergilemek durumunda olduğunu kabuk etmektedir. (Er, 2022, s. 978)

⁷ Burada teizmin sadece felsefi teizme indirgenmesine dikkat çekmek gerekir. Hâlbuki bütün Orta Çağ teistik Orta Çağ olarak bilinmektedir.

Er, teizmi sadece belirli düşünürlerin Tanrı inançlarından hareketle dini inançları bütün yönleriyle rasyonel hale getirme çabası olarak görmektedir. (Er, 2022, s. 979) Batı'nın kavramlarının İslam düşüncesine doğrudan dahil etmenin bir indirgeme olacağını savunmak bir ölçüde makul olmakla birlikte, bütün Batı düşüncesini sadece üç düşünür üzerinden sunmak da bir tür indirgemeciliktir. Leibniz, Kant ve Descartes'in düşüncelerinin önemli ölçüde İslam'a uygun olmadığı söylemi makul görülebilir. Ancak adı geçen düşünürlerin görüşlerini teizmin yegâne betimlemesi şeklinde sunmak da aynı ölçüde bir indirgemedir. Ayrıca, dini düşünce tarzı dahil, her türlü fikrin kavramsallaştırılmasının zaten kültürel etkileşim sürecinde ortaya çıktığı ve bu kavramsallaştırmanın düşünceyi yozlaştırdığı değil, bilakis derinleştirdiği ve ona farklı açılardan bakmayı mümkün kıldığı göz ardı edilmemelidir.⁸

Bütün bunlara karşılık yapılması gereken, teizmin kavramsal bir çözümlemesini sunarak bir öğreti olarak ne ifade ettiğini betimlemek ve sonrasında hangi yönlerden İslam ile ilişkilendirilemeyeceğini ortaya koymak olmalıdır. Teizm kavramı sınırlı ve geniş teizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sınırlı teizm sadece "her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi" bir varlığa inanç şeklinde tasavvur edilmektedir. Hiçbir Müslüman düşünürün İslam'ın sınırlı teizmden ibaret olduğunu iddia edeceği düşünülemez. Buna karşılık çoğu Müslüman düşünür Allah'ın her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi olduğunu savunmaktadır.⁹ Meseleye bu açıdan bakıldığında teizm kavramının neden Müslümanca bir din felsefesi yapmak için kullanılmaması gerektiği iddiası tartışmalıdır.

Er Allah'a dair bir indirgmeden kaçınmak adına O'na varlık denmesinin dahi uygun olmayabileceğini ileri sürmektedir. (Er, 2022, s. 980) İlahi basitlik düşüncesinin bir yansıması olan bu iddiası gereği adı geçen sıfatların Allah'a atfedilemeyeceği yazarın tezini gerekçelendirmek için yeterli bir dayanak sunmayacaktır.¹⁰ Çünkü yazarın temel tezi Batı kaynaklı kavramların İslam ile uyumsuzluk yaşayacağıdır. İlahi basitlik düşüncesinin de İslam felsefesine Plotinus'un eserlerinin tercümesinden sonradan iliştiğini, bu açıdan da İslam'a uygun olmadığını Er'in tartışması gerekmektedir.

Çalışmadaki bir diğer önemli nokta Tanrı'nın varlığını kanıtlamak üzere ileri sürülen argümanların dindar bireyler yetiştirme amacı bağlamında herhangi bir değere matuf olmadığı iddiasıdır. Er'in aşağıdaki ifadeleri bu duruma örnektir:

Ancak bu açıklamalar rasyonel olarak tutarlı kabul edilse bile, insanı kutsal olana ne kadar yakınlaştırabilecektir? Ya da Leibniz bu çözümü bulmasaydı Batı'da yaşayan insanlar ateist mi olacaktı? Descartes ve Leibniz örneklerinde olduğu gibi, Tanrı'nın varlığı lehine güçlü felsefeler üretilmiş olsa da Batı'da sekülerizm ve pozitivizm oldukça etkili olmuş ve söz konusu felsefeler sekülerizm ve pozitivizmin yayılmasına engel olamamıştır.¹¹ (Er, 2022, s. 980)

Er'in söylemlerine karşılık "Müslüman bazı düşünürler de benzer düşünsel faaliyeti yapmadılar mı?" sorusu akla gelmektedir. Yani yukarıda söylenenler karşısında Müslüman düşünürlerin Allah'ın varlığını kanıtlamak adına ileri sürdükleri gaye ve nizam delili, hudus delili,

⁸ Kültürel etkileşimin sürecinde kavramsallaştırmanın kaçınılmazlığı ve gerekliliği konusunda geniş bilgi için bk. (Manafov, 2022, ss. 659-660)

⁹ İlahi sıfatlara dair detaylı bilgi için bk. (Arca, 2020); Müslüman bir din felsefecinin yapması gereken teizmin güçlenmesi/güçlendirilmesi adına yapabileceği entelektüel katkıyı din felsefesine sağlamak olmalıdır. Bunu doğrudan teizmin argümanlarını güçlendirmekle yapabileceği gibi teizmin aleyhine olan tartışmalara dair fikirlerini beyan yoluyla da gerçekleştirebilir. Örneğin bazı ateistler, Tanrı'nın varlığına mesafeli tüm tutumları ateistik bir inançsızlığa indirgerler. Ateistlerin bu çabasının beyhude olduğuna dair bir yaklaşım için bk. (Aslantatar, 2023); Benzer şekilde, kötülük probleminin de tek başına ateizmi desteklemeyeceğine dair bir yaklaşım için ise bk. (Aslantatar, 2022)

¹⁰ İlahi basitliğe dair bilgi için bk. (Bor, 2007; Özkan, 2016; Reçber, 2010)

¹¹ Yukarıdaki pasaj sanki teist filozofların temel amacının insanları olduğundan daha imanlı kılmak gibi bir sorumluluğu olduğu izlenimi vermektedir. Oysa bu filozofların Tanrı inancının makul/rasyonel olduğunu göstermek dışında bir iddiada bulunmadıkları da söylenebilir.

inayet ve ihtira delili ve imkân delilini nereye koyacağız. Müslüman düşünürlerin ileri sürdükleri argümanlar olmasaydı diğer Müslümanlar ateist mi olacaktı? İleri sürülen argümanlar Müslümanca bir tutum değil mi? gibi sorular akla gelmektedir. Ayrıca gerek Müslüman düşünürlerin gerekse Batılı din felsefecilerin geliştirdikleri argümanlara dayalı dine inanan ya da dinden çıkan kimseleri tespit etmek mümkün değildir. Dahası din felsefesi dindar yaptığı ya da yapacağı kişi sayısına bağlı gelişen bir bilim dalı da değildir. Bu durum da yukarıdaki söylemin makul olmadığını göstermektedir.

İslam düşüncesi ile Batı düşüncesi arasında gerek içeriksel gerekse de yapısal farklılıklar olduğu herkesin malumudur. Bu açıdan da iki gelenekte ileri sürülen felsefi ve teolojik söylem arasında bir fark olduğu da aşikardır. Ancak bu durum Batı’da üretilmiş olan bir kavramın İslami bir çerçevede ele alınmaması gerektiği iddiasını haklı çıkarmaz. Nitekim Batı’da sunulan düşüncelerin bir kısmının İslam düşüncesinden esinlenerek sunulduğu bir gerçektir. Örneğin Craig’in sunduğu Kelam Kozmolojik Argüman, Gazzâlî’nin hudus delilinin Batı’da geliştirilmiş bir versiyonudur. Bu da farklı gelenekler arasında her ne kadar bir uyumsuzluk olsa da bir tür etkileşimin olmasını anlamlı kılmaktadır. Ayrıca tek Tanrı inancının olması ve Tanrı’nın insanlardan uymasını istediği ahlaki normların evrenselliği gibi hususlar deizm, ateizm ve teizm gibi bazı kavramların bütün semavi / ilahi dinlere yönelik olarak anlaşılmasına zemin hazırlar. Üstelik deistler ve ateistler her ne kadar Hristiyanları merkeze alarak argüman geliştirmişlerse de iddialarının tek Tanrı’lı dinlere dolayısıyla İslam’a karşı olduğu söylenebilir. Zira itiraz ettikleri noktalar İslam’ın iddiasıyla birebir uyuşmaktadır. Bu durumda Müslüman din felsefecilerinin bu kavramları tahlil etmeleri, böyle düşünenlerin argümanlarını analiz etmeleri ve gerekirse bunlara eleştiri yazmaları pek tabiidir.

Sonuç olarak yazar;

Bu durumda yapılması gereken şey, başka bağlamlarda üretilen kavramları, bu durumlarını dikkate almadan doğrudan İslam’la ilişkilendirmekten uzak durmak ve İslam’ın kendi tarihsel ve teorik dinamiklerini dikkate alan Müslümanca bir Din Felsefesi üretmektir. (Er, 2022, s. 983)

diyerek çalışmasını sonlandırmaktadır. Yazarın yukarıdaki bütün iddiaları sonrasında “Müslümanca bir din felsefesi” tabiri dikkat çekmektedir. Bu tabir ne kadar Müslümanca diye sormak gerekir. Çünkü din felsefesi de ilk Hegel tarafından kullanılan Batı kaynaklı bir kavramdır. Yukarıdaki kavramların sadece Batı kaynaklı olması sebebiyle İslam düşüncesinde kendine yer bulmaması gerektiği ve bunları İslam düşüncesiyle ilişkilendirmenin bir indirgeme olacağı iddiası aynı şekilde “Müslümanca bir din felsefesi” kavramı için de geçerli olmalıdır.

Din Felsefesinin neliği bu noktada önem arz etmektedir. Bir disiplin olarak din felsefesi “dinin felsefi açıdan ele alınması” (Aydın, 2019, s. 1), “din üzerine felsefi açıdan düşünmek” (Reçber, 2013, s. 16; Yıldız, 2018, s. 26), “dinin felsefi olarak ele alınıp incelenmesi” (Şimşek, 2021, ss. 17-18), “dini konular üzerinde felsefi düşünmek” (Reçber, 2021, s. 13) olarak tanımlanmaktadır. Bütün bu tanımlar temel alındığında “din felsefesinin konusunu, din; yöntemini, felsefe;, amacını da, dinin felsefi açıdan değerlendirilişi oluşturmaktadır.” (Yaran, 2018, s. 11) Buradaki tanımların temel ortak noktası dini, felsefenin konusu yaparak temel iddialarının rasyonel olup olmadığını sorgulamaktır. Din felsefesi bu şekilde anlaşıldığında temel gayesi Batılı kavramlardan uzak durmak gerektiğini savunan birinin Müslümanca bir din felsefesi tabirini kullanması oldukça tartışmalıdır.

Sonuç

Din felsefesi yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiği önemlidir. Din felsefesinin bir nevi menşei olan Batı’da konuya dair önemli tartışmalar mevcuttur. Türkiye’de Batı’ya oranla yeni bir disiplin olan din felsefesi yapılırken hangi temel kıstasların dikkate alınması gerektiği ayrıca önemlidir. Bu noktada ülkemizde yapılacak bir din felsefesinin de Müslümanca olması gerektiği ileri

sürülmüştür. Müslümanca bir din felsefesi yapabilmenin şartlarından biri de Batı'nın kavramlarından uzak durmak olduğu savunulmuştur. Özellikle üç kavramdan uzak durulması gerektiği iddia edilmiştir. Bunlar sırasıyla deizm, ateizm ve teizmdir. Bu kavramların Batı'nın Orta Çağ düşüncesi ile hesaplaşmanın bir ürünü olduğu, bu açıdan da İslam dinine uygun olmadığı tartışılmıştır. Ancak iddia gerekçelendirilmeye çalışılırken ilk olarak kavramlara yönelik keyfi tanımlar yapılmıştır. Bununla beraber kavramlar sadece belli başlı tarihi olaylara veya birkaç kişinin görüşlerine indirgenmiştir. Son olarak kavramların süreç içerisinde kazandıkları anlamların dikkate alınmaması ileri sürülen iddianın pek de makul bir şekilde desteklenmediği sonucuna götürmüştür. Yine de Batılı kavramlarla Müslümanca bir din felsefesi yapmak mümkün değilse, o halde din felsefesinin de ne kadar Müslümanca olduğunu sormak gerekir. Çünkü din felsefesi bir kavram olarak Batı kaynaklı bir kavramdır. Dolayısıyla eğer ülkemizde meşru Müslümanca bir din felsefesi yapabilmek Batı kavramlarıyla makul değilse din felsefesi de makul değildir sonucu çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ağca, F. N. (2022). *Ateizm ve delilcilik* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arca, A. (2020). *Fahreddin Râzî’nin düşüncesinde Allah’ın sıfatları*. Fecr Yayınları.
- Arıcan, M. K. (2021). Ulûhiyet anlayışları. İçinde R. Kılıç & M. S. Reçber (Ed.), *Din Felsefesi El Kitabı* (5. bs, ss. 59-78). Grafiker.
- Aslantatar, N. (2022). Paul Draper, agnostisizm ve kötülük problemi. *Dini Araştırmalar*, 25(62), 173-196. <https://doi.org/10.15745/da.1082298>
- Aslantatar, N. (2023). *Agnostisizm: Tanrı’nın bilinemezliği sorunu*. Elis Yayınları.
- Aydın, M. S. (2019). *Din felsefesi* (15. bs). İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aytepe, M. (2017). Deizm-bilim ilişkisi ve İslam düşüncesi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3(1), Article 1.
- Az, M. A. (2019). Tanrı ve nihai gerçeklik tasavvurları. İçinde L. Tokat (Ed.), *Din Felsefesi* (2. bs, ss. 63-86). Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Bor, İ. (2007). Tanrı’nın mahiyeti ve basitlik sorunu. *Felsefe Dünyası*, 46, Article 46.
- Çevik, M. L. Cizreli, B. Toker, İ. (2023). The efficacy of deism among university students: the Ankara University example. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33, 7-35. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1323381>
- Çoşkun, İ. (2018). *Ateizm ve İslam kelâmî açıdan modern çağ ateizminin eleştirisi*. Ankara Okulu Yayınları.
- Er, H. (2022). Batı’nın kavramlarıyla müslümanca din felsefesi yapmanın imkânı: teizm, ateizm ve deizm kavramlarını İslam düşüncesiyle ilişkilendirmek ne kadar mümkün? *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26(3), Article 3. <https://doi.org/10.18505/cuid.1077353>
- Ercik, H. (2018). Teizm-ateizm gerilimi: postmodern durumlar ve problemler. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(21), Article 21.
- Gülaçar, İ. (2022). *İbn Sînâ’nın tabiat felsefesinde hareket*. Elis Yayınları.
- Kaya, M. C. (2011). *Varlık ve imkân: Aristoteles’ten İbn Sînâ’ya imkânın tarihi*. Klasik Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2018). Deizm – ateizm tartışmaları ve günümüze yansımaları. *Felsefe Dünyası*, 68, Article 68.
- Mackie, J. L. (1983). *The miracle of theism: arguments for and against the existence of God*. Oxford University Press.
- Manafov, R. (2022). Dinsel düşüncenin rasyonelleşme imkânı ve zorlukları. *Dini Araştırmalar*, 25(63), Article 63. <https://doi.org/10.15745/da.1181538>
- Martin, M. (1990). *Atheism: a philosophical justification*. Temple University Press.
- Özarlan, S. (2019). Ülkemizde ateizme yönelme sebepleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 55(4), Article 4.
- Özkan, A. (2016). Farabi’de ilahi basitlik. *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 2, Article 2.
- Reçber, M. S. (2010). Plotinus: Tanrı’nın birliği ve basitliği üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(1), Article 1. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001014
- Reçber, M. S. (2013). Felsefe ve din. İçinde *Din Felsefesi* (ss. 1-27). Ankuzem Yayınları.

-
- Reçber, M. S. (2021). Din felsefesi. İçinde R. Kılıç & M. S. Reçber (Ed.), *Din Felsefesi El Kitabı* (5. bs, ss. 13-28). Grafiker.
- Şimşek, İ. (2021). *Yeni başlayanlar için din felsefesi*. Otto.
- Yalçıntaş, İ. (2021). İbn Sînâ'ya göre yaratma ve âlemin zamansal ezeliği. *Journal of Islamic Research*, 32(1), 10-29.
- Yalçıntaş, İ. (2023). *İbn Sînâ'nın tanrı anlayışı*. Elis Yayınları.
- Yaran, C. S. (2018). *Din felsefesine giriş* (2. Baskı). Rağbet Yayınları.
- Yıldız, İ. (2018). Türkiye'de din felsefesi alanında yapılmış olan doktora tezlerinin ele aldığı konular açısından analizi. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), Article 1.
- Yıldız, İ. (2022). Antony Flew'un düşünsel dönüşümü ve İslam algısı. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 25(63). <https://doi.org/10.15745/da.1179662>